

Nachtwacht in Heemskerk

In de tweede helft van 1939, bij de nadering van de Tweede Wereldoorlog, werden in allerijl maatregelen genomen om onze kunstschaten te beveiligen. Verreweg het merendeel van de draagbare collectie van het Rijksmuseum werd naar een aantal Noord-Hollandse dorpen gebracht. In bijna twee maanden rijden er 90 transporten naar scholen, kerken en gymnastieklokalen. De beroemde Nachtwacht en andere schuttersstukken werden ondergebracht in de ridderzaal van het kasteel Radboud in Medemblik.

De Nachtwacht komt hier op 13 december 1940 aan. De eerste nacht heeft het doek, zorgvuldig ingepakt in dekzeilen, overnacht onder een afdak van een schuur van een smid in de Noord-Hollandse plaats Winkel, waarna 's morgens vroeg de tocht wordt vervolgd. De Duitsers beginnen tegen het einde van 1941 met de voorbereidende maatregelen voor de ontruiming van de kuststrook. De Rijksgebouwendienst slaagt er, noodgedwongen, in korte tijd in een ondergrondse kluis te maken onder de St. Pietersberg in Limburg die in maart 1942 gereed is. De Nachtwacht wordt op transport gesteld en komt daar op 24 maart 1942 aan. Pas op 24 juni 1945 komt hij terug in het Rijksmuseum.

Tegelijkertijd werden de mogelijkheden bestudeerd om bij de musea ondergrondse kluizen te construeren.

Het grondwater blijkt echter een bezwarende factor, zodat men van deze plannen afziet en besluit in de duinen te bouwen. De kunstbewaarplaats is een onderdeel van het in 1940-1941 gebouwde complex. Er zijn twee van dergelijke bewaarplaatsen. Het eerste duindepot in Castricum is in april 1940 gereed. Een kluis met een wanddikte van anderhalve meter gewapend beton afgedicht met een laag zand van 10 meter. Op 1 april 1940 werd in Heemskerk en Zandvoort begonnen met de bouw van twee schuilkelders dus vier in totaal. In 1941 zijn de 4 kluizen beschikbaar. Twee in de duinen van Heemskerk en twee in de duinen van Zandvoort. In Zandvoort wordt hiervoor 40.000 m³ zand uitgegraven.

De bunkers zijn gebouwd naar ontwerp van J. Emmen, hoofdingenieur bij de Rijksgebouwendienst. Opdrachtgever van het complex was de Contactcommissie voor de bescherming van culturele waarden tegen oorlogsgevaren.

De ingang van de noordoostelijke kunstbewaarplaats bestaat uit een in de zandheuvel erboven uitgespaarde open gang van enkele meters met aflopende zijwanden van gewapend beton waarop lage zijmuurtjes aansluiten die samengesteld zijn uit betonnen platen. In de linker gangwand bevindt zich een stalen deur waarachter de ruimte voor het noodaggregaat dat in geval de stroom uitviel de luchtontvochtigings-apparaten in beide bunkers van elektriciteit moest voorzien. Linksboven de ingang staat op de beboste heuvel de bijbehorende betonnen schoorsteen (80 x 80 cm, ongeveer anderhalve meter hoog en afgedekt met een betonnen plaat van 1,20 bij 1,20 m). Voor het begin van de betonnen gangvloer ligt een door een rond tralierooster afgesloten rondgemetselde put waarin het regenwater weg kan lopen. Achter de hoge plaatstalen toegangsdeur tot de geheel in gewapend beton gegoten bunker zet de 1,50 meter brede en circa 4,70 meter hoge gang zich enkele tientallen meters voort tot aan een zware 17 cm dikke stalen kluisdeur. Voorbij deze deur mondt de gang na enkele meters uit in een ongeveer vijftien meter lange voorhal met een zelfde hoogte en een breedte tot circa 3,30 meter. Haaks hierop zijn links twee naast elkaar gelegen rechthoekige kluizen van zeven bij negen meter gesitueerd. Door het haaks op elkaar staan van de gang en de kluizen kon de drukgolf van een eventuele bominslag beter opgevangen worden. De hoogte van de twee kluizen bedraagt eveneens circa 4,70 meter, zodat hier de grote schuttersstukken van het Rijksmuseum opgeslagen konden worden. Links van de ingang van elke kluis (de achterste had een extra brede scherf- en gasvrije deur) is in de voorhal een rechthoekige betonnen ruimte afgescheiden waarin een luchtontvochtigingsinstallatie staat opgesteld. Beide motorkamers hebben een 2 mm dikke stalen deur. Als extra bescherming voor de

topstukken in de achterste kluis is in de voorhal ter hoogte van de achterste motorkamer een stalen deur van 9 mm dik plaatstaal aangebracht. De achterste kluis was vermoedelijk bestemd voor de grootste schuttersstukken. De vloer van de kluizen is 50 cm dik, de wanden hebben een dikte van 80 cm, en de dikte van de plafonds bedraagt 1,50 meter. Hier bovenop kwam een zanddekking van maar liefst twaalf meter (oorspronkelijk begroeid met helmgras, nu evenals de omgeving bebost).

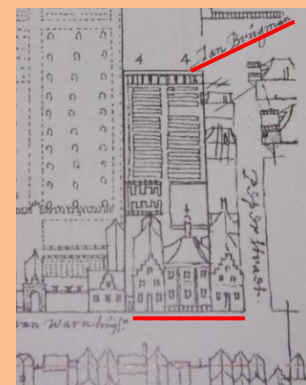
De Nachtwacht heet officieel, 'De compagnie van kapitein Frans Banninck Cocq en luitenant Willem van Ruytenburgh maakt zich gereed om uit te marcheren'. Het is het enige schuttersstuk van de Nederlandse kunstschilder Rembrandt van Rijn, geschilderd tussen 1639 en 1642 toen de kunstenaar ongeveer 35 jaar oud was. Het canvas toonde de twee officieren, omringd door zestien leden van hun militie, plus een tamboer, rennend meisje in het geel (volgens sommigen een mythologische geest), een ander meisje, een jongetje, drie toeschouwers links plus een hondje, in totaal 27 of 28 figuren. In 1715 werd aan het schilderij een schild toegevoegd met de namen van de afgebeelde personen. Het was echter tot in de moderne tijd onbekend welke naam bij welke persoon hoorde. In 2009 maakte de historicus Bas Dudok van Heel bekend dat hij erin geslaagd was alle 18 schutters, plus de tamboer, op het schilderij te identificeren.

Het schilderij was oorspronkelijk 500 bij 387 cm. In 1715 werden vanwege de verplaatsing van de Kloveniersdoelen naar het stadhuis op de Dam aan alle zijden enkele stroken van het doek afgesneden. Het schilderij meet sindsdien 363 x 438 cm. In het stadhuis moest het doek namelijk tussen twee deuren hangen. Hierdoor verdwenen er aan de boven-, onder- en rechterzijde enkele details. Van de linkerzijde werd het grootste deel verwijderd, waardoor een brugleuning, twee schutters en de pluim van de hoed van een derde man nu niet meer op het

schilderij staan. Aangezien Frans Banning Cocq een replica en een aquarel van het schilderij heeft laten maken, kan men indirect nog steeds de weggesneden gedeelten bestuderen, zij het op veel kleiner formaat. Zo meet de replica door Gerrit Lundens in de National Gallery te Londen slechts 67 bij 85,5 cm. en hangt sinds 1885 in het Rijksmuseum Amsterdam. Bijzonder is wel dat meest linkse man op het weg gesneden gedeelte later woonachtig was in Beverwijk. Het gaat om Jan Brugman, lakenkoopman in district 11, Damrak-Nieuwendijk. In 1640 kon hij door een erfenis bezittingen

in Beverwijk kopen. Na het overlijden van zijn vrouw trok hij zich terug uit zijn zaken en vestigde zich in 1650 voorgoed in Beverwijk. Hier overleed hij op 1 september 1652 op de leeftijd van 38 jaar. Daniël van Breen tekende in 1649 zijn plattegrond van Beverwijk. Op bladzijde 18 van zijn schetsboek staat de vermelding Jan Brugman bij het pand op de hoek van de Peperstraat en de twee huizen daarnaast.

Vanaf de 16e eeuw ontstonden er zogenoemde schutterscompagnieën, om in tijden van oorlog of oproer in actie te kunnen komen. Later verloren zij hun functie en werden de schutterscompagnieën ceremoniële gezelschappen. De

compagnieën beschikten over een eigen gebouw, doelen geheten, waar zij oefenden en bijeenkwamen. De compagnie van Frans Banninck Cocq was een van de schutterscompagnieën van Amsterdam. Elke stadswijk in Amsterdam had zo'n compagnie. Aan het hoofd van elke compagnie stonden een kapitein, en diens plaatsvervangende luitenant. Verder kende elke compagnie een vaandeldrager. Het was een voornaam gezelschap waarvan alle leden er belang bij hadden om zich mooi uitgedost te laten portretteren. Het schilderij was Rembrandts bijdrage aan een project van zes schuttersstukken, besteld voor de zaal van het doelengebouw. Alle compagnieën die dat gebouw als hun pleisterplaats gebruikten, werden tussen 1640 en 1645 in opdracht van de Kloveniers geportretteerd. Vergeleken met andere doeken is Rembrandts werk afwijkend omdat de schutterij niet netjes poseert, maar is afgebeeld terwijl het in actie is. De situering van de zes verschillende schuttersstukken die in de grote zaal zelf hingen, is gereconstrueerd door kunsthistoricus Bas Dudok van Heel en daaruit blijkt dat het niet om individuele doeken ging, maar om 'een doorlopend fries van op elkaar afgestemde schilderijen'. Rembrandts bijdrage wijkt in compositie en kleur af van de andere vijf werken, wat erop wijst dat hij zich 'waarschijnlijk niet aan de opdracht heeft gehouden.' De vijf andere schuttersstukken werden vervaardigd door Rembrandts vroegere medewerker Govert Flinck en door Jacob Adriaensz. Backer, Bartholomeus van der Helst, Nicolaes Eliasz. Pickenoy en Joachim von Sandrart.

De bijnaam De Nachtwacht komt voor het eerst voor in een document uit 1797. Rembrandt hield het schilderij tamelijk donker waardoor hij met lichteffecten de aandacht op bepaalde partijen kon vestigen. Door verkleuring van het vernis werd het schilderij nog veel donkerder, waardoor onterecht werd aangenomen dat het scenario op het schilderij zich 's nachts afspeelt. Zo kreeg het in de 18e eeuw als bijnaam De Nachtwacht. De bijnaam ontstond dus door een misverstand, gevoed door verdonkering van het doek. Het oudste document waarin het doek de Nachtwacht genoemd wordt, is een brief van Lambertus Claessens aan de Nationale Raad van de Bataafse Republiek, geschreven ter begeleiding van een geëtste kopie van het werk. Claessens spreekt in de brief van 'De Nagtwagt'. (De bevestiging van de ontvangst van deze ets is gedateerd op 27 oktober 1797).

Het schilderij heeft heel wat afgereisd.

Van 1642 tot 1715 hing het doek in de grote feestzaal van de Kloveniersdoelen aan de huidige Amsterdamse Nieuwe Doelenstraat.

In 1715 verhuisde het schilderij naar het stadhuis, het huidige Paleis op de Dam.

In 1808 werd het doek tijdelijk in het Trippenhuis gehangen.

Vanaf 1815 tot 1885 hing het schilderij wederom in het Trippenhuis.

Sinds 1885 hangt De Nachtwacht in het Rijksmuseum dat toen geopend werd.

Sinds 1906 hangt het in een speciaal hiervoor gebouwde zaal.

Tijdens de inhuldiging van koningin Wilhelmina in 1898 werd De Nachtwacht even uit het museum gehaald om een tentoonstelling in het Stedelijk Museum ter gelegenheid van de feestelijkheden meer aanzien te geven.

Van tot was het schilderij, zoals hierboven beschreven, op diverse plaatsen in het land opgeslagen. Op 25 juni 1945 arriveerde het schilderij per binnenschip in Amsterdam. De toenmalige directeur van het Rijksmuseum, Van Schendel, viel bij die gelegenheid boven op het schilderij, dat hiervan geen ernstige schade ondervond.

Op 11 december 2003 werd De Nachtwacht tijdelijk naar een andere vleugel overgebracht. Het doek werd uit de lijst gehaald; ingepakt in vetvrij papier; in een houten frame gehangen, in twee beschermhoezen gestoken, op een kar over straat naar de andere vleugel gereden, omhoog getakeld en door een speciale gleuf het gebouw binnengebracht. Tijdens de meer dan 10 jaar durende verbouwing en renovatie van het Rijksmuseum hing De Nachtwacht tijdelijk in de Philipsvleugel.

Op 27 maart 2013 werd het schilderij teruggeplaatst in de Nachtwachtzaal. De politie had hiervoor de wijde omgeving van het museum afgezet. Het schilderij werd in een houten raamwerk geplaatst, en daaromheen werd een beschermhoes aangebracht met sensoren die de temperatuur, de luchtvochtigheid en schokken registreerden. Daaromheen zat weer een stalen omhulsel van 300 kilo en een isolatielaag van speciaal schuim.

Het schilderij heeft in de loop der tijden verschillende grotere en kleinere scheuren en gaten opgelopen, 63 in totaal. Daar zijn drie oorzaken voor aan te wijzen volgens de kunsthistoricus Schwartz.

Allereerst natuurlijk veroudering, het is per slot van rekening 374 jaar oud. Daardoor zijn in de loop der jaren barsten in het verfoppervlak ontstaan en ook zijn de kleur en helderheid veranderd.

De tweede oorzaak is vandalisme.

Op 13 januari 1911 hakte een man met een schoenmakersmes in op het schilderij.

Op 14 september 1975 beschadigde een gestoorde man het schilderij met een keukenmes, waarmee hij twaalf steken wist te maken, een aantal door het canvas heen. De lengte van de beschadigingen liepen van 39 cm tot een meter. Behalve hersteld werd het doek meteen schoongemaakt en gerestaureerd.

Op 9 april 1990 voorkwam snel ingrijpen van een suppoost ernstige schade toen een man het doek met zoutzuur besproeide. Het goedje werd meteen geneutraliseerd, doordat de suppoost direct gedemineraliseerd water op het schilderij spoot. Hierdoor raakte alleen de vernislaag aangetast.

Een derde oorzaak zijn ongelukken en goedbedoelde restauratiemethoden.

In 1843 viel de hamer van een timmerman door het schilderij bij de installatie van banken. Uitvoerige herstelwerkzaamheden vonden plaats in 1851. Het schilderij werd ter ere van Rembrandts 300ste geboortjaar in 1906 gerestaureerd. Op 25 juni 1945 arriveerde het schuttersstuk via een binnenschip in Amsterdam. De toenmalig directeur van het Rijksmuseum viel toen boven op het schilderij. Hierdoor ontstond geen schade. Wel werd het schilderij na het jarenlange verbergen schoongemaakt.

Ongeveer eens per eeuw moet nieuw linnen achter tegen een doek worden aangebracht, omdat anders materiaalmoetheid kan ontstaan, waardoor het doek slap wordt en de verfhuid kraakt. Kunsthistoricus Gary Schwartz noemt dit een 'vrij drastische ingreep', waarbij het schilderij ondersteboven wordt neergelegd en er druk op moet worden uitgeoefend om een goede hechting van de lijm te verkrijgen. Bij vroegere verdoelingen 'werd lijm door het linnenweefsel heen gedrukt tot in de craquelure van het oppervlak'; eenmaal hard geworden kan deze lijm een medeoorzaak zijn van het donker worden van het schilderij. De waarschijnlijk eerste verdoeking van De Nachtwacht vond plaats omstreeks 1761, de andere in 1851, 1946/1947 en in 1976.

Tijdens de oorlog doet de fabel de ronde dat de Nachtwacht in gesoldeerde zinken kisten op de bodem van het Alkmaarder meer rust.

Ook gaat de fabel rond dat de Nachtwacht gedurende de oorlog opgeslagen is geweest ergens in een lekkende schuur in Noord-Holland.